

TÁLTOSLÓ-MOTÍVUM A SZENT LÁSZLÓ-HAGYOMÁNYBAN

A 900 éve meghalt, s utóbb szentté avatott I. László királyunk alakja köré szerveződött hagyományvilág nem szűkülökdi a néprajzi érdekességekben. Számos pogány kori, honfoglalás előtti folklórmotívum legarchaikusabb népballadáink mellett csak itt (mondáiban, legendáiban, a személyéhez fűződő hiedelmekben) bukkan fel; olykor egymásra rímelve, másutt egymást szerencsésen kiegészítve. Páratlanul gazdag örökség, hiszen folklórkincsünk, kultúránk gyökereihez vezet el. Már csak ezért is figyelemre méltó, hogy az egyik ilyen motívum Szent László lovához kapcsolódott a kora középkor századaiban.

Az állatábrázolás nem ritka a középkori magyar (vagy magyarországi) művészetben. Szent László legendája a különféle kalandok, a csatajelenetek, a lovas üldözés okán természetesen elsősorban a harci ménék megmintázásában jeleskedik. László Gyula több tanulmányában ezen ábrázolások, a lószerszámok régészeti-
leg is hiteles megmintázását emelte ki¹, aminek nyilván az lehetett az oka, hogy a falképet megrendelő falusi közösségek avagy azon egyszerű származású vándorfestők, akik e freskókat készítették, maguk is részletesen tisztában lehettek e dolgokkal, hiszen életük mindennapi része volt.

Persze az igazán kvalitásos falképciklusok, melyeket többnyire udvarhoz közeli művészek készítettek, sem szűkülökdi a pontos megjelölésekben, és a már említett néprajzi érdekességekben. Ami nem is csoda, hiszen Szent László tisztelte a XIV-XV. századi Magyarországon az ismertebb szentek közül magasan a legnépszerűbb volt, s kultuszát uralkodóink sora is buzgón felkarolta. Máig sem tudjuk biztosan, hogy az első falképciklusok mikor és hol kerültek megfestésre. Mindenesetre a XIV. század legelején már az ország egymástól távoli vidékein (Székelyföld: Bögöz, Gelence; Szepesség: Kakaslomnic) kimutatható. A század közepére pedig a Kárpát-medence egész területén elterjedt, s rendkívül nagy népszerűségnek örvendett, kivált a határőrnépeség körében. Ezen népszerűség csak részben tudható be az egyházi kanonizációnak és a kultusz központi szorgalmazásának – oka elsőrendűen a szóbeli hagyományban keresendő. Igaz, ezen történetek nagy része a későbbi századok során fokozatosan elenyészett, esetleg éppen e hagyományvilág őrzői, hordozói pusztultak el, olvadtak be az idegen etnikumú környezetbe (például a szepességi lándzsásnemesek). Fennmaradt viszont írott forrásokban a képzőművészeti ábrázolásokban, s átalakult formájában megtalálható az újabb kori népköltészetben is.

¹ László Gyula 1942; 1993; 185, 191-192.

Nem csupán művészettörténeti szempontból érdekes, hogy egyes falképeken kimagaslóan művészi loábrázolásokra is lelhetünk (Bibarcfalva; Székelyderzs; töredékes volta ellenére Csíkszentmihály freskója is ezt sejteti; Kakaslomnic; Karaszko; Rimabánya; Türje). Pompásan kidolgozott expresszív képek ezek. Dinamikus testek, feszülő izmok, hullámozó sörények. A kakaslomnici ciklus külön érdekessége, hogy azon Szent László lovának emberszeme van.

Hasonlóképpen figyelemre méltó a falképek többségének színszimbolikája. A színekkel is kifejezett dualista világkép persze nem egyedül a keleti népek sajátja, lényegében az egész világon elterjedt motívum. A manicheista vallásban meghatározó volt, de a keresztény népek mitológiájában markánsan megjelenő egymással szemben álló két világ (Ülgen és Erlik, Numi Torem és Kul) és azok külső megjelenítése valójában maga is egy archetípusra vezethető vissza.

Ez az ellentétpár falképeinken leginkább az ellenfelek lovainak színében testesül meg. A nagy számok törvénye alapján aligha véletlenül. Míg Szent László lova leginkább fehéres-almásderes színű, a kuné a barna különféle árnyalataiban jelenik meg (Bögöz, Gelence, Bibarcfalva, Csíkszentmihály, Kakaslomnic, Karaszko, Gútor, stb.). Ami már csak azért is figyelemre méltó, mert a Képes Krónika szövegében Szent László lova („Szög”) világosbarna színűnek említetik.² Szinte bizonyos, hogy a falképek őrizték meg az eredeti alapréteget. (A képek közül egyedül Bántornya és az Anjou Legendárium ábrázolásain világosbarna Szent László lova.) A Thuróczy Krónika túlhangsúlyozott ellentétpárjáról (hófehér – ébenfekete ló; viruló és kiszáradt fa) pedig alighanem felesleges is lenne részletesen szólnunk. Van úgy, hogy e színszimbolika még a küzdő felek ruházatában is megmutatkozik. Ilyen látványosan érzékeltetett ellentétpárra (világos–sötét) találunk példát Székelyderzs, Svábfalva és Rimabánya falképein.

Ez ellentétpárra hoz példát Vízkelety András is: „a küzdő feleket gyakran ruhájuk, hajuk, lovaik sötét-világos színével különböztetik meg egymástól a képi ábrázolások. A világos szín természetesen a protagonista, a jó színe. Ennek is megvannak a távolabbi pogány-mitológiai és keresztény-vallásos ikonográfiai és irodalmi előzményei. A fehér lónak a győzelmes nappal, a Krisztosz Koszmokrátoossal való azonosítása végbement már a IV. században. A lovas szentek egyik attribútuma mindig a fehér ló, míg a rossz princípiumot képviselő személy lova fekete, sötét színű. Nem véletlen, hogy a nyugati források még I. István uralkodásának idején is kétféle Magyarországról, egy kereszténységre hajló „fehérről” és egy pogányságban megmaradó „feketéről” írnak.”³ A sötétség erőihez kapcsolható talán a balkezesség is, a kun ugyanis számos képen balkezesen íjaz hátrafelé, amelynek a keleti népek hitvilgában ugyancsak démoni, rontó hatást

² Arra, hogy a nomád népek körében a lovak színe milyen fontossággal bírt, László Gyula Váczy Pétert idézve a hunok példáját említi: „Lovaikat az égtájak színeinek megfelelően állították fel; nyugatra, vagyis a legelőkelőbb szárnyra kerültek a fehér, keletre a kék (szürke), északra a fekete, délre pedig a vörös színű lovak” (1993, 256).

³ Vízkelety András 1981, 256.

tulajdonítottak (Erdőfüle, Sepsibesený II., Székelydála, Kakaslomnic, Rimabánya, Bántornya falképciklusában).

A hősök lovai azonban nem csupán színük, de tulajdonságaik miatt is igen-csak eltérnek a megszokottól. Lényegében népmeséink, hiedelemvilágunk táltoslovak ők. Táltos paripák, akik repülni tudnak az égi és föld alatti világban egyaránt, változtatják alakjukat, tudnak beszélni, figyelmeztetik gazdájukat a veszélyre, és megmondják, mi a teendő. Ugyanúgy, mint a sőr-tatár énekekben vagy a belső-ázsiai Alpamüs-eposzban.⁴ Ezen motívumok egyike-másika a nyugat-európai folklórban is fellelhető, ám inkább csak mint történeteszínesítő elem. A mi táltosunk szabad, pusztai ló, s általában rozoga, csontig soványodott gebének van megfestve mindaddig, míg a hős nem bukkan rá; s csak ekkor gömbölyödik ki, nőnek szárnyai, kezd el beszélni.⁵

A keleti hősénekekben a hasonlóan mítikus tulajdonságokkal rendelkező ló a harcosok örök társa, akinek a nevét vagy színét a legtöbb szöveg megemlíti. Egy hős magát eképpen nevezi meg: „Aki a hatéves fehér-kék lóval jár, a hét éves Altün Mergen vagyok én”. Másutt a főszereplő neve után ez áll: „Ag Ai a kékes-szürke fakóval”. És megtudhatjuk a nevét is néha: „látja, hogy a fához kötve ló áll nyereggel. A lónak neve van piros Ajküm-Zajküm”.⁶

A fentiek tükrében biztosra vehető, hogy a krónikában fennmaradt elnevezés valami hasonló formula átemelése. Miként a latin szövegben olvashatjuk: „(László) ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lova hátán, melyet (akit) Szögnek (világosbarnának) nevezett”. A név fontosságára utal, hogy a krónikáíró nem csak megemlíti László lovának nevét (melyre az egyszerű „Zug nomilis” vagy „nomine Zug” is megfelelt volna), hanem azt egy mellékmondatot felölelő körülírással mintegy tudatosítja.

Joggal hihető, hogy e kiemelés gazdája mellett a ló különleges voltának is szólt. A ló neve érdekesmód Műgeln Henrik ekkortájt keletkezett krónikájában is fennmaradt Zaug (tehát ugyancsak „Szög” névalakban.⁷ Pahomije szerb deák XV. századi történelmi művében a ló nevééről nem értesülünk, ám a szövegből kitetszik, hogy nem átlagos lényről van szó: „és (László) leszállván toronyból, felkantározott mént látá, és senki embefia kantárját nem tartá, és harci bárd vala oldalán, és mind ezekből fennen látá, hogy Isten segedelmökre lészen”.⁸ Amit azonban a krónikások nem tartottak szükségesnek feljegyezni – bár a jelek szerint tudhattak róla –, annak fennmaradt nyoma a falképeken.

És ezt élőszavas szájhagyományra utalva a humanista Bonfini még a XV. század végén is megemlíti: „Sztintén beszélük némelyek, hogy Szent László lova nem annyira erőre és kitartásra volt kiváló, hanem más természetes tulajdonságokra nézve. Ura minden intését, nógatását csudálatosan teljesítette; gazdáját pedig

⁴ Vargyas János 1984, 111-112.

⁵ Solymossy Sándor 1922, 35.

⁶ Szendrey Zsigmond 1922, 131.

⁷ Lukács Zsuzsa 1980, 165.

⁸ Bori Imre 1987, 13.

soha sem hagyta el és a legnagyobb veszélyben is roppant ügyességet tanúsított.” Szent László lovának e jellemzője századunkig kontinuus maradt a néphagyományban. Táltosnak mondja egy nógrádi (Mátraverebély) népmonda is.⁹ Egy felcsíki népmonda a pogányhavasi Szent László-kápolna kapcsán tesz említést a szent király lováról, melyet táltosként említ, s egy sziklában a patkónyomát is látni véli.¹⁰ Több mostanság feljegyzett gyimesi monda is táltosnak mondja Szent László lovát. Az elbeszélésekben a ló hegyeket ugrik át, és levegőben tud járni.¹¹ Íme tehát egy több évezredes kultúrhagyomány, mely legfőbb jellemzőiben napjainkig változatlan és eleven maradt, s melynek mondaváltozataira a későbbiekben még részletesen is visszatérünk.

A táltosló segítő szerepére érdemes néhány példát megemlíteni. Egy kacsinszki énekben a hős hűgát távollétében elrabolja egy ellenséges vitéz. Bátyja utánaered; közben két segítőtárs is csatlakozik hozzá, akikkel eljut egy kilenc sarkú vasházhoz, ahová már csak a hős mer belépni. Odabent a félelmetes Töngös kánt találja. Ádáz viaskodás kezdődik, melyben a hős megöli ellenfelét, végül azonban őt is majdnem elpusztítják az alvilági démonok. Közben táltoslovas segítségért fut két társához, akik azonban már nem akarnak rajta segíteni, és odakötözik a paripát a kilenc ágú vas vörösfenyőhöz. „A táltosló elszabadul, hosszú kalandok után eljut egy másik fához, mely „egy hegyhát lábánál áll, levele arany, kérge pedig ezüst”. Ennek lábánál akar kimúlni, amikor hozzáfut egy idegen ló, melyet az égi hatalmak küldtek segíteni. Föléleszti a táltosparipát, ketten együtt megkeresik uruk ellenfelének külső életlelkét, megölik, s ezzel megmentik a hőst.”

A ló segítő szerepének érdekes változataira akadhatunk a magyar folklórányagban. Az Állat sógorok mesetípus szövegeiben ugyanis rendre a meshőst üldöző sárkány lóva az aktív hős (aki maga is táltos, és általában „rokonságban” áll a hős paripájával). A rózsza királyfi c. gernyeszegi mesében a hős éppen a „felső világból” menekül: „(...) felpakoltak, fel a nyeregbe, s a királykisasszonyt elől. Megindult a hatlábú táltos, megyen lefelé, úgy mint a fekete fene. Megyen, megyen. Hát úgy, másnap reggel, úgy mikor már jól megvirradott, elkezdti a táltos:

- Na, édes kicsi gazdám, nézz hátra, hogy mit látsz. Nézzél fel.

- Ej, te édes kicsi lovam, jön a sárkány, mindjárt utolér.

(...)

Akkor elkezdti a másik ló (a hős lovának a lánya), amelyik a sárkányt hozta:

- Ügyekez, édesanyám, mert a sarkantyúját az oldalamba vágta, muszáj, hogy menjek.

- Ha az oldaladba vágta, dobd le a hátadról.

Akkor megbillentette a ló a sárkányt, leesett a sárkány. (...) izzé-porrá ment.”¹²

Egy görgegyüvegcsüri mesében (A zöldbeli király leánya) a meshős legyőzi a török sereget, majd táltos lován üldözi a szultán fiát. Ekkor a török lóva megszólal:

„- Kedves gyermekem, ne üldözzél tovább, én már vén vagyok, és nem bírok menni tovább.

Azt mondja a ló:

- Hogyne üldöznék én tégedet, anyám, mikor te szültél a világra, és te szállsz ellenem harcolni. Dobd le azt a pogánt magadról, és akkor nem üldözlek többé.” Minekután a ló ezt megtette, a hős végzett a törökkel.¹³ E második szöveg voltaképpen a kun lóról való lerántásának egy analógiaként is felfogható, s korántsem lehetetlen, hogy valóban egy töröl, hajdani hőseneink egy ilyen típusából fakadnak.

Néhány falképen a birkózás jelenetében a küzdők lovai nem tétlen szemlélői az eseményeknek, hanem maguk is harcolnak egymással. A motívum a samanisztikus hit táltosküzdelseinek emlékét őrzi, mely egészen a közelmúltig a magyar hiedelemvilág markáns része volt. Keleti párhuzamaira

⁹ Szendrey Zsigmond 1922, 131.

¹⁰ Orbán Balázs 1869, II. 75.

¹¹ Salamon Anikó 1987, 41.

¹² Demény István Pál 1992, 12-13.

¹³ Uo. 13.

bukkanhatunk a mongol Geszer-énekben, ahol Hán Hurmász és Ataj Ulán ellenségeskedését bikáik összecsapása vezeti be.¹⁴ Időszámításunk kezdetéről származik az az ordosi bronzlemez, melyen egymásba harapó lovak döbbenetesen realisztikus képe jelenik meg. Ugyanez megismétlődik egy Csernigovból származó ivókürt felületén is.¹⁵ A motívumnak mindössze egyetlen nyugati előfordulását ismerjük, igaz, nem akárhonnan. Az egymás csüdjébe maró lovak gazdáik küzdelmét egészítik ki. Leonardo da Vinci anghieri csatájának festményén.¹⁶ A jelenet olyan hiteles, hogy szinte bizonyosra vehető, az egyetemes érdeklődésű reneszánsz polihisztor a motívumot valamely magyarországi vagy keleti eredetű képen, talán egy miniatűr könyvben láthatta először.

Hiedelemmondáink szerint a foggal született gyerekből táltos lesz, akinek legénykorában egy másik táltossal kell megküzdenie: „Egyszer a Biharnagybajomba igyekvő Földesi szekérére felült egy 18 esztendő forma nyurga suhanc. A fuvaros megkérdezte tőle, hogy mi járatban van? – Rábé meg Bajom között, tudja, a hajlászál van egy kis halom a sziken, nahát, azon a kis halmon, majd megláthatja, egy nagy szürke csödör áll. Oda kell mennem. A kis halom tetején csakugyan ott állt a nagy szürke ló. Az öreg Földesi hátra szólt a fiúnak, de az már nem volt ott. Ellenben egy pejcsödör ette a saroglyából a szénát. Azután nagyon nyertett s odavágtatott a szürkéhez, egymásra ágaskodtak, harapták, farral összefordulva megvadulva rugták-vágták egymást, lobogott a farkuk, sörényük, alig látszottak a kavargó időben. Egyszer csak a nagy szürke csödör hirtelen eltűnt, a pej meg elvágtatott magában szél alá.”¹⁷ nem ritka, hogy a mesei táltosparipák is megvívják a maguk harcát, mint például az Aranyhajú leány és az Állatsógorok típusú mesékben.

Nem tanulság nélküli, hogy Északkelet-Magyarország Rákóczi-mondakörében Rákóczi lova hasonló táltosi tulajdonságokkal bír, ami arra utal, hogy feltehetőleg a Szent László-hagyományból került át valamikor a XVIII. század folyamán: „Úgy mesélte nagyapám, hogy Rákóczinak táltos lova vót... Ha üldözték, előre tudta mán a veszélyt. Elbújt Rákóczival, amikor nagy baj fenyegette. Biztos győzés esetén addig-addig rugdosta gazdjára ajtaját, hogy kénytelen vót ráülni... Ezért nem fogta a golyó se Rákóczit mert táltoson járt. Lepattant róla.”¹⁸

Egy szemléni mondában pedig már a táltosviaskodás is megjelenik:

„Rákóczinak olyan lova vót, mikor látta, hogy veszélyben a gazdjára, minden szó nélkül a legnagyobb erejével futott. Gondolta, hogy azzal megmenekül a gazdjára. Fehér ló vót. Ha mán a gazdjára nem tudott védekezni, képes vót levágni az előtte valót, hogy gazdjáját megmentse. Az ellenség lovával viaskodott, ha Rákóczit kellett megmenteni, képes vót mindenre.”¹⁹

Mi több, egy népi adatban még a XX. században is felbukkan a harci mén eredeti neve: „...fehér, szürke, fekete színűnek egyformán mondják és a neve Szög.”²⁰

A Szent László-legenda falképciklusai között két székelyföldi emléken maradt fenn „klasszikus” formájában a táltosviaskodás. Mind Bögöz, mind Sepsikilyén birkózás jelenetében a küzdők lovai maguk is élet-halál harcot vívnak: egymás csüdjét harapják két lábra ágaskodva. A székelyderzsi falképen egymás mellett állnak, de mellső lábaik előre lendülnek, mintha egymásba akarnának rúgni. A Nógrád megyei Teresken a két ló egymás mellett, ám egymással szemben áll. Lehetséges, hogy a mester itt félreértette a témát, s ezért festette mintegy egymásra a lovakat; a használt minta azonban alighanem a táltosküzdelmet ábrázolta. Érdekesmód két miniatúrán (tehát udvari változatban) is szerepel a lovak párviadala. Az Anjou Legendárium második csatajelenetében (midőn László megsebesül) ugyanis a lovak láthatóan agresszívan rontanak egymásra, mi több: a király lovának kantárát a kuné már meg is ragadta fogaival. A Képes Krónika iniciáléjában a lovakat ugyancsak egymással szemben, a birkózók mögött festették meg; László lova fájdalmasan nyert, ugyanis több sebből vérzik – bizonyára össze van harapdálva. Mindazonáltal a László-legendában e motívum nem

¹⁴ Jankovics Marcell 1987, 27.

¹⁵ László Gyula 1985, 339.

¹⁶ Uo. 340.

¹⁷ Diószegi Vilmos 1973, 117.

¹⁸ Ferenczi Imre – Molnár Máttyás 1972, 85-86. (Arka)

¹⁹ Uo. (Mogyoróska)

²⁰ Dobos Ilona 1974, 156. (Ibrány)

lehetett általánosan elterjedt, mert a falképek többségén a két ló, bár egymás mellett van megfestve, egykedvűen várakozik, lombot rág, legel, esetleg gazdáik küzdelmét figyel.

Népmeséink táltoslova és egyes falképes emlékeink egyaránt hatással lehettek arra, hogy e motívum a Szent László-mondákba is bekerült. Főként az erdélyi folklór hangsúlyozza ki a paripa különleges tulajdonságait. Egy felcsiki népmonda szerint a ló a Nagyerdő széléről egy ugrással a kisomlyói Salvator-kápolnához szöktetett.²¹ A gyimesi szövegek még szemléletesebbek. Ezekben a ló hegyeket ugrik át, a levegőben is tud járni, sőt: gazdájával társalog, tanácsokat ad neki.

„Szent Lászlónak olyan lova vót, hogy táltos vót. Olyan vót, hogy egyik hegyről megugrott, a levegőben járhatott. Szent Lászlót innét felhajtották egészen Vásárhelyig. Vásárhelyt ha jártak, Szent László hasadását nem látták? Megvan. Megvan a sülyvedés. Úgy lett, hogy ott megszorították vót Szent Lászlót a pogányok, s akkor a lovat Szent László megszorította, s amekkorát ugrott, akkorán a föld leszakadt.”²²

Más gyimesi mondákban a Pogányhavasról szökött át a ló Szépvízre, melynek vizéből aztán szomját oltja:

„Szent László királyt innét a Szellőről hajtották el. Itt van, ne, Szépvíztől ki oda balra, úgy hívják, Szellő. Egy hegy. S ott van Pogányhavas, ide látszik, ne. Oda szorították vót meg Szent Lászlót a pogányok. S akkor Szent László s a csoportja elszakadt. S akkor a lovakra reászőkött, s a lova behozta Szépvízre, hártam ugrott onnat Pogányhavasról Szépvízre. S mikor beért, akkor a ló belényült a vízig. Víz vót akkor, pocsolyás. S akkor mondta: „Igyál, lovam, abból a szép vízből!” Akkor lett Szépvíz belőle.”²³

„Ciberek pataka fejét künn a tetőn úgy hívják, hogy Pogányhavas és úgy látszik ott garázdálkodtak, laktak a pogányok. Szent László zaklatta a pogányokat vaj harminc esztendőn keresztül. Szépvíz es tőle kapta a nevit, mert egyszer fáradtan ment hazafelé s a lovának azt mondta ott Szépvíz mellett: „igyál ebből a szép vízből!” Így maradt a neve Szépvíz. Szent László az ők bocsús védőszentjük, ott minden esztendőben bocsús van.”²⁴

Orbán Balázs a monda egy felcsiki változatát ismerteti: A kápolna „közelében azon szikla, melyben két ló láb nyomához hasonló bemélyülés van, ez Sz.-László lovának patkóhelye, mert a hitrege szerint sz. László, a hont dúló pogány kunoknak egy csapatját (Losteiner törököknek mondja) e havasokon szétvervén és megsemmisítvén, győzelme helyén hálaimát emelt az ég urához, s egy emlék-kápolnát épített, azután pedig táltos lovával, a nyomait most is védő szikláról leugratott a völgybe, hol a lezúgó tiszta patakban lovát megitatván, azt mondá követőinek: „Mily Szépvíz” miből eredt az oda épült falu neve.”²⁵

Egy szentkúti palóc mondva hasonló tulajdonságokat említ: „Elindult hát táltoslován vizet keresni. Mikor osztán odaért az Ágosvár hegyére, szétnézett a vidéken. Nézett, nézdegélt, egyszer is odaugrott abba a hasadékba, amit ma is Szent László ugratásnak hívnak.”²⁶

Két gyimesivölgyi népmondában, melyek egyértelműen moldvai csángó hatásra születtek, a katolikus nagybőjt, a „húshagytat” későbbi kezdetét megokoló mozzanatokkal fonódik össze a motívum. S mintegy kedves, naív életképekbe ágyazódik a mondai história:

„Még gyermekkoromban hallottam, hogy mesélték Szent Lászlóról, hogy 30 esztendőn keresztül zaklatta a pogányokat. Annyi ideig vót távol a családjától. Amikor elment, a felesége állapotos maradt. Az Isten kitüntette Lászlót, vótak látomásai, szent vót. Mikor visszajött Húshagyt vasárnap este békukucsált az ablakon, hát a felesége vacsorázik két emberrel.

- Mit szólsz lovam, bőlőjek-e?

- Ne lőj – mondta a ló. Hagyd az esti haragodat reggelre.

²¹ Szendrey Zsigmond 1925, 52.

²² Salamon Anikó 1987, 40. (Jávárdi pataka, Molnár Károly, Kuruc 1972)

²³ Uo.

²⁴ Tankó Gyula 1992, 6.

²⁵ Orbán Balázs 1869, II. 75.

²⁶ Szendrey Zsigmond 1922, 130-132.

Nem lőtt bé. A szomszédba tulta meg, hogy azok az ő fiai. Reggel bémutatkozott, nagy vót az öröm, összeölelkeztek, s László azt mondta: istenem bárcsak két napot éljek, csak jó, hogy ezt megérttem. Annyit es élt, de boldogan halt meg.”²⁷

„(...) S akkor, akkori időbe úgy vót, hogy vasárnap vót húshagyó vasárnap. Akkor Szent László király az anyaszentegyházat megkérte, hogy tegyék húshagyatot keddre, hogy legyen húshagyó kedden, hogy ő érjen haza a feleségihez.

Hát, amikor ő jött a lovával, a lova féltáltos vót, s az ablakon benézett, a felesége két ór közt az asztal mellett vacsoráztak. Akkor ő bé akart löni az ablakon, hogy löje meg őket. A lovától azt kérdezte, hogy belőhet-e, azokat meglője? S akkor a lova a lábával megkapálta a földet, hogy ne!, a fejét megrázta, hogy: ne!

Ő elment akkor a szomszédba, s bément. (...)”²⁸

Orbán Balázs múlt századi néphagyományra hivatkozva a Tordai-hasadék történeteiben is táltosnak mondja a király lovát.²⁹ Az aranyosszéki román mondaváltozatokban aktív részese a forrás-fakasztásnak, vagy úgy, hogy kikaparja azt, hogy fúj egyet, és orrlíkain folyik ki a víz; másutt pedig már a ló gazdáját is táltosként emlegetik.³⁰ Szent László-mondáink közül legnépszerűbbé kétségtelenül a vízfakasztás csodája vált. Ezekben a király tikkadó serege számára a homokból, a sziklafalból kardjával, csatabárdjával fakaszt életadó forrást. Legalább ilyen elterjedt azon változat, melyen a víz Szent László lovának patkója által tör elő. Debrődi³¹ és szentkúti³² mondák sora szól erről. Símplícissimusnál Szent László Jászó mellett nekiugrat lovával a sziklának, s eképp keletkezik a forrás;³³ mi több, utóbb a motívum Szent László ugratása néven terjedt el a köztudatban.³⁴ Ugyanezt szentkúti változatban Szendrey, majd Luby Margit is feljegyezte:³⁵

„Mátraverebély és Kisterenye közt van Szentkút, búcsújáró hely. Közéleben van egy forrás, annak a neve ma is Szent László forrás. Mély sziklahasadék van a forrás felett. Mikor Szent László menekült az ellenség elől, itt ugratott át az egyik szikláról a másikra. Ott van a ló patkónyoma ma is. Ahol a szakadékat át kellett ugratni a lúval, az megrúgta a sziklát, és azzal fakasztotta ki a forrást a sziklából. Azért mondják ma is Szent László forrásnak.”

Az egyik Torda környéki mondában a ló patkónyomából buzog fel a víz: „...László a lovával keresztülugrott. Mer nem ez a hasadék vót, ez a szélesség, ami máma van. Ő keresztülugrott az ellenség elől, az ellenség beesett abba a nyílásba. Ott Peterd környékén megvan máma is Szent László lovának a nyoma a szikladarabba. És abból folyik a víz. Ez Szent László forrása, tudomásom és hallásom szerint. De nem hallásom szerint, mer Szent László patkójának láttam a nyomát.”³⁶

Egyes aranyosszéki román szövegekben a ló aktív részesévé válik a vízfakasztásnak: „...és elfáradt a ló is, elfáradt ő is, a ló halt meg, olyan szomjas volt, és amikor elértek e hegy lábához, ott a ló horkantott egyet, patájával kapált egyet, és víz fakadt a sziklából.”

„Ahol halad Peterd felé az autó, ott a ló kifáradt, s vizet keresve áthaladt a dombon: nem volt víz, s akkor a ló a lábával belevágott, gödröt csinált a köbe, lehajolt és ivott (...) aztán továbbhaladt Izla fele, hogy ne érjék utol a törökök.”³⁷

Már érdekesebbek azon magyar változatok, melyekben a forrás László lovának lehanyatló fejénél fakad, miáltal az isteni erő a fáradtságtól és szomjúságtól földre rogyó állatot segíti meg. Ez a motívumvariáns magyarázza a ló orrlíkaihoz hasonló forráshelyeket: „...Lova már nem bírta tovább, és földre rogyott. László minden reményét elvesztette, mikor a kis kötömbből, melyre a lova feje

²⁷ Tankó Gyula 1992, 6. (Ambrus Fülöp, Hosszú; 84 éves)

²⁸ Salamon Anikó 1987, 41-43. (Jávárdi pataka; Molnár Károly, Kuruc 1972)

²⁹ Orbán Balázs 1986, II. 354.

³⁰ Vöö Gabriella 1992, 186-189.

³¹ Lengyel Dénes 1972, 156. Abaúj-tornai népmonda nyomán.

³² Luby Margit 1985, 16. (Ajak, 1957)

³³ Szendrey Zsigmond 1925, 52.

³⁴ Ipolyvölgyi Német J. Krizosztom 1991, 193.

³⁵ Szendrey Zsigmond 1925, 52; Luby Margit 1985, 26.

³⁶ Közli Vöö Gabriella 1992, 188.

³⁷ Uo. 189, 188.

lehanyatlott, hűsítő forrás fakadt. A hűvös hegyi vízből a ló új erőre kapott, és tovább folytatta útját.” „...És imádkozott, hogy a jóisten segítse meg. S mikor majdnem utolérték, a lova leesett ottan... Hát van itt egy kút Peterd felé, a Szent László kútja, úgy is mondják nekije... A lova megbotlott. S akkor aztán a szomjúságtól már esett össze a lova is. S akkor forrás fakadt, hogy igyék, s feljön az orrlukán a víz, így a kőbe. A kőből fakadt egy forrás. Akkor. Az Isten így rendezte.”

„...Szent László kútjából a víz első osztályú. Olyan a formája, mint a ló feje, onnan vesznek ki egy kis kulaccsal, pohárral. Azt mondják, tudőerősítő és erős víz.”³⁸

S minthogy a ló táltos, egyes román változatokban már az isteni kegyelem sem szükséges: „Aztán ugyanitt van Alexandru kútja, a hegy végénél, ha azt látod, hát azt hiszed, száz a százhoz igaz; hogy a ló fűjt egyet és az orrlukain víz folyt.”

„...hogy mit csinált a ló, nem tudom, de felismerhetni az orrlukaikat azokról a lyukakról, aztán, hogy mi az, nem tudom, nem mondhatom, hogy hiszek a pópának.”³⁹

Érdekes adalék mindehhez azon mondóka, melyet a múlt század első felében a szentkúti palóc búcsúsok kántáltak a nógrádi kegyhelyen: „Szent Lászlónak szent lova, szent lovának szent lába, szent lábának szent patkója, szent pakójának szent nyoma: könyörögj érettünk!”⁴⁰

A forrásfakasztás többnyire a sziklába enyésző nyomok motívumával is kiegészül, mintegy igazolandó a csodát, az isteni kegyelmet. De nem ritka az sem, hogy e nyomok mindössze a ló ottjártának eredményei. Lássunk néhány példát! Egy szabolcsi népmonda Szentkútra utalva így mesél: „Mikor szent László menekült az ellenség elől, itt ugratott át egyik szikláról a másikra. Ott van a ló patkónyoma is.”⁴¹ A hiedelem szerint Debrődön a László fakasztotta forrás fenekén olykor a patkó nyoma is látható.⁴² Hasonló hagyományt ismerhetett Lisznyai is, amikor egy palócöldi kútról ezt írta: „Arany patkójából egy szeg / most is a fenekén ragyog”.

Szent László lovának patkónyoma látható az udvarhelyszéki Homoródszentlászló határában; az aranyosszéki Mészkon; a baranyai Szentlászló barlangja előtt, hová egy vihar elől menekült; a csíksomlyói Nagyerdő szélén, honnan egy ugrással a Salvator-kápolnához szöktetett.⁴³ A felcsíki és gyimesi népmondák leginkább a Pogányhavason álló kápolna mellett, egy nagy lapos kőben vélik látni lovának patkónyomát.⁴⁴

A Torda környéki népmondákban a ló nyolcszögű patkónyomát őrzi a Patkóskő,⁴⁵ s régi hagyomány szerint az egyik forrás is a ló lábanyomából fakad: „Ott Peterd környékén megvan máma is Szent László lovának a nyoma a szikladarabba. És abból folyik a víz. Ez Szent László forrása, tudomásom és hallásom szerint. De nem hallásom szerint, mer Szent László patkójának láttam a nyomát.”⁴⁶

A román változatokban a forrásból ivó ló orrlukai is felismerhetők a sziklában: „Megmondom őszintén, a forrást láttam, hogy mit csinált a ló, nem tudom, de felismerhetni orrlukait, azokról a lyukakról.” S van olyan szövegváltozat, mely a híres forrásban a király paripájának egész fejét látni véli: „Szent László kútjából a víz első osztályú. Olyan a formája, mint a ló feje.”⁴⁷

A Torda mellett és a Mátrában található hármass forrást is a szent király ottjártához kapcsolta a szájhagyomány. Már Orbán Balázs is feljegyzi, hogy Tordán szájról szájra jár annak a hármass forrásnak a története, amely állítólag Szent László lándzsájának, sisakjának és lova patkójának helyén tör elő a sziklából. A Muntye északnyugati aljában lévő „Királykútja”-ról van szó, melyet állítólag a kunoktól üldözött, szomjúhozó fejedelem lándzsaszúrása fakasztott. A forrás először a dárda-fúrta lyukból, utóbb még két üregből buggyant ki, közülük az egyiket a király táltoslovának

³⁸ Uo. 188-189.

³⁹ Uo. 189.

⁴⁰ Bálint Sándor 1977, I. 503.

⁴¹ Luby Margit 1985, 26. (Votyku Imre, 40 éves, Ajak, 1954)

⁴² Ipolyvölgyi Németh J. Krisztozom 1991, 75.

⁴³ Szendrey Zsigmond 1925, 52.

⁴⁴ Orbán Balázs 1869, II. 75.; Szendrey Zsigmond 1925, 52.; Tankó Gyula 1992, 6.

⁴⁵ Szendrey Zsigmond 1925, 52.

⁴⁶ Közli Vő Gabriella 1992, 188.

⁴⁷ Uo.

patkója nyomta a kőbe, a másikat pedig ivásra lehajlaskor letett sisakja.⁴⁸ Tehát a motívum, amelyet, hogy a Kárpát-medence egész területén elterjedt, még érdekes változataiban is fenn tudott maradni.

A mondai hagyományban ismeretes egy egészen különleges variáns is, melyben a paripa táltosi tulajdonságai az unikornis jellegzetességeivel keverednek. ugyanitt a ló nevééről is értesülünk: „Alexandru királynak volt egy lova, Ducipal, méteres szarva volt a homlokán, azt mondják, hogy olyan kutyafejűekkel volt harca, hadakozott is velük, s mint mondják, már majdnem a közelébe értek, amikor a hasadék széléhez ért, így szólt a lovához: – Na, kedvesem, Ducipal, most végünk van. – Akkor a ló megrázta magát és ezt mondta: – Fogózz meg jól gazdám! – Nagyot szökött, s egyszerre a hasadék túlsó oldalán voltak, ahol már nem érhették utól. Megmenekült, lova is kifáradt, s amikor a hegy végéhez értek, elfogta a szomjúság. Úgy mondták, hogy a ló is tudott beszélni, olyan táltos volt.”⁴⁹

Szent László lovát táltosnak mondják a szentkúti mondák is, ami arra vall, hogy e képzet a palócok körében is elterjedt lehetett. Lisznyai is utal rá, amikor azt írja, hogy a szent király Buda várából „egy szuszvan” a Mátra tövébe ugratott. Mint már említettük, a táltos ló hitét Észak-Magyarországon a Szent László-mondák mellett megőrizte a rendkívül gazdag kuruc mondakör is, ugyanis több szövegben Rákóczi és néhány egyéb népi hős lova ugyancsak hasonló különleges tulajdonságokkal rendelkezik.⁵⁰ Nagyon érdekes az a Temes megyében feljegyzett román vitézi ének, mely ugyancsak a Szent László-hagyományból eredeztethető:

Magyarok királya
Fölszáll pej lovára
A völgyek ösvényén
A Körös hegy mentén
Mendegél, csak mén, mén,
Köröl-köre hágva,
Szikláról, sziklára,
Még fele utjába
Bírja paripája.
És így szól hozzája:
„Én jó uram gazdám!
Dugd zsebedbe kezéd,
Kössed be a szemed,
Megyek most repülve,
„Kis Korlata” hegyre...”
Aztán rögtön lemén
A völgynek ösvényén
A Körös nagy hegyén.⁵¹

E táltos-motívum a néphagyományból utóbb átkerült némely szépirodalmi alkotásba is. Lisznyai Kálmán palóc dalaiból már idéztünk is a korábbiakban. De feltűnik Juhász Gyula egy versében is (A váradi püspök lánya), s legmarkánsabban Arany Szent László-jában, melyben nem csupán a művészi erő nyugtáz le, de az, hogy a költő mennyire otthonosan mozgott a XIX. század közepének bihari szájhagyományában. Álljon itt befejezésül e költemény egy jellemző részlete:

⁴⁸ Orbán Balázs 1985, II. 354.

⁴⁹ Közli Vő Gabriella 1992, 187.

⁵⁰ Szendrey Zsigmond 1922, 131.

⁵¹ Alexics György 1879, 79-80.

És megindul, ki a térre,
és irányát vészi jobbra,
Hol magasan felsötétlik
ércbűl öntött lovagszobra;
Távrolról megérzi a mén,
Tombol, nyerít, úgy köszönti:
Megrázkódik a nagy ércló
S érclovagját földre dönti.

Harci vágtyól féke habzik,
Kapál, nyihog, lángot fúvall;
László a nyeregbe zörren
S jelt ad éles sarkantyúval;
Messze a magas talapról,
A kőlábról messze szöktet;
Hegyen-völgyön viszi a ló
A már rég elköltözöttet.

Egy ugrás a Kálvária
És kilenc a Királyhágó;
Hallja körme csattogását
A vad székely és a csángó:
Ám a lovat és lovagját
Élő ember nem láthatja,
Csodálatos! – de csodákat
Szül az Isten akarátja.

Budapest

MAGYAR ZOLTÁN

IRODALOM

ALEXICS György

1897 *Vadrózsapör*. Ethnographia X. 73-88.

ARANY János

1985 *Balladái*. Budapest

BÁLINT Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium*. I-II. Budapest

BORI Imre

1987 *A szerb Szent László-legendáról*. Tanulmányok a magyar-délszláv irodalmi kapcsolatokról. 9-27. Újvidék

DEMÉNY István Pál

1992 *A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája*. Erdélyi Tudományos Füzetek 212. Kolozsvár

DIÓSZEGI Vilmos

1967 *A pogány magyarok hitvilága*. Budapest

DOBOS Ilona

1974 *Történeti mondáink legkorábbi rétege*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest

FERENCZI Imre – MOLNÁR Mátyás

1972 *Fordulj kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban. Vaja*

IPOLYVÖLGYI NÉMETH J. Krizosztom

1991 *Búcsújárók könyve*. Balassagyarmat

JANKOVICS Marcell

- 1987 „Cillagok között fényességes csillag”. *A Szent László legenda és csillagos ég.* Budapest

JUHÁSZ Gyula

- 1993 *Összes költeményei.* Budapest

LÁSZLÓ Gyula

- 1942 *Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának lószerszáma.* Az Erdélyi Tudományos Egyesület Évkönyve. Klny. Kolozsvár
1985 *A Szent László-legenda falképei.* Életünk XXII. 324-352.
1993 *A Szent László-legenda középkori falképei.* Tájak-Korok-Múzeumok Könyvtára. 4. Budapest

LENGYEL Dénes

- 1972 *Régi magyar mondák.* Budapest

LISZNYAI Kálmán

- 1851 *Palóc dalok.* Pest

LUBY Margit

- 1985 *Népmondák Szabolcs-Szatmárból.* Folklor és Etnográfia 21. Debrecen

LUKÁCS Zsuzsa

- 1980 *A Szent László-legenda a középkori magyar falképfestészetben.* Athleta Patriae, 161-204. Budapest

ORBÁN Balázs

- 1869 *A Székelyföld leírása.* II. Pest
1986 *Torda város és környéke.* I-II. Budapest

SALAMON Anikó

- 1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Budapest

SOLYMOSSY Sándor

- 1922 *Keleti elemek népmeséinkben.* Ethnographia XXXIII. 15-28.

SZENDREY Zsigmond

- 1922 *Történeti népmondák.* Ethnographia XXXIII. 130-133.
1925 *Magyar népmondatípusok és tipikus motívumok.* Ethnographia XXXVI. 45-162.

TANKÓ Gyula

- 1992 *Szent László alakja a gyimesiek mondáiban.* Honismeret XX. 3. 5-7.

VARGYAS Lajos

- 1980 *Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában.* Athleta Patriae. 9-19. Budapest
1984 *Keleti hagyomány – nyugati kultúra.* Budapest

VÍZKELETY ANDRÁS

- 1981 *Nomád kori hagyományok vagy udvari lovagi toposzok? Irodalomtörténeti Közlemények,* 243-275.

VÖÖ Gabriella

- 1992 *Természet – mitológia – kulturális szimbólum. A tordai hasadék mitológiája.* Ethnographia CIII. 177-206.